

Наталія Абабілова
(Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського)

Ірина Усаченко
(Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського)

РЕАЛІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕНЬ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЦІВ

У статті здійснено аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних перекладознавців, розглянуто відомі тлумачення поняття «реалія», що є центральною сполучуваною ланкою між мовою і культурою, та досліджено шляхи відтворення зазначеного лінгвістичного явища. Встановлено, що в перекладознавстві термін вперше був ужитий на позначення національно-специфічного об'єкта, а не лексеми. Пізніше дефініція була коригована і передбачала слова, що позначають національно-специфічні реалії суспільного життя і матеріального побуту. Щодо способів та принципів відтворення реалій, то в статті проаналізовано шляхи відтворення англійських реалій українською мовою та зазначено, що це багатогранний процес, оскільки під час перекладу є змога вивчити історію, культуру, традиції, звичаї, менталітет і спосіб життя того народу, в мові якого існує та чи інша реалія. На підставі поданих даних можна стверджувати, що реалії щораз ставлять перекладача перед проблемою вибору способу їхньої передачі. Перекладачеві під час роботи з реаліями необхідно знати культуру соціуму, в якому функціонує та чи інша реалія, і вміти враховувати специфіку перекладу відносно його цілей, реципієнтів і основної ідеї журналу чи газети, зі шпальт яких береться оригінальний текст, адже професійну компетенцію перекладача складають не тільки теоретичне та практичне володіння мовою, й низка екстралінгвістичних факторів.

Ключові слова: реалія, спосіб перекладу, перекладач, комунікативна ситуація, професійна компетенція.

Наталья Абабилова, Ирина Усаченко. РЕАЛИЯ КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЙ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И ЗАРУБЕЖНЫХ ПЕРЕВОДЧИКОВ

В статье осуществлен анализ научных трудов отечественных и зарубежных переводчиков, рассмотрены существующие определения понятия «реалия», которые являются центральным звеном между языком и культурой, исследованы способы передачи указанного лингвистического феномена. Установлено, что в переводоведении термин впервые был употреблен для обозначения национально-специфического объекта, а не лексемы. Позже дефиницию корректировали, имея в виду слова, обозначающие национально-специфические реалии общественной жизни и материального быта. Относительно способов и принципов перевода реалий, то в статье проанализированы способы перевода английских реалий на украинский язык и отмечено, что это многосторонний процесс, поскольку при переводе есть возможность изучить историю, культуру, традиции, обычаи, менталитет и образ жизни народа, в языке которого существует та или иная реалія. На основании представленных данных можно утверждать, что реалии каждый раз ставят переводчика перед проблемой выбора способа их передачи. Переводчику при работе с реаліями необходимо знать культуру соціуму, в котором функционирует та или иная реалія, и уметь учитывать специфіку перевода относительно его целей, реципиентов и основной идеи журнала или газеты, со страниц которых берется оригинальный текст, ведь профессиональную компетенцию переводчика составляют не только теоретическое и практическое владение языком, а и целый ряд экстралингвистических факторов.

Ключевые слова: реалия, способ перевода, переводчик, коммуникативная ситуация, профессиональная компетенция.

Nataliia Ababilova, Iryna Usachenko. REALIA AS AN OBJECT OF NATIONAL AND FOREIGN TRANSLATORS' RESEARCHES

The article analyzes the scientific works of domestic and foreign translators, examines the existing definitions of the concept of «realia», which are the central link between language and culture, and studies the ways of translation of this linguistic phenomenon. The authors came to the conclusion that in translation studies the term first was used to denote a national-specific object, not lexeme. Later, the definition was corrected and meant the words denoting the national-specific realities of social and material life. The authors carried out the scientific research on the study of the phenomenon by Ukrainian scientists and found that it is actively investigated. As for the methods and principles of realia translation, the article analyzes the ways of translation of English realia into Ukrainian and states that this is a multilateral process, since during translation there is an opportunity to study the history, culture, traditions, customs, mentality and lifestyle of the people in the language of which these or those realia exist. Based on the analysis provided, we can state that realia each time make a translator choose one or another method of their rendering, which depends on such preconditions as the type of the text, the significance of realia in the context, the type of realia, their place in the lexical systems of the source and target languages, language's literary traditions, readers of translation. The difficulties of translating realia are related to the degree of their occurrence and frequency of use in the source language. The accessibility of the non-standard vocabulary, even for the native speakers of the source language, depends on the degree of their use and the field of use. The problem of difficulty in translation is solved by means of the communicative situation and sufficient fund of background knowledge, which must necessarily be present in the minds of the communication participants and largely determine the content of the statement. When working with realia, a translator needs to know the culture of a society in which realia function, and to be able to take into account the specifics of the translation in relation to its goals, recipients, and the main idea of the source journal or newspaper, because the professional competence of a translator includes not only theoretical and practical language proficiency, but also a number of extralinguistic factors.

Keywords: realia, translation method, translator, communicative situation, professional competence.

Проблеми міжкультурного спілкування та національно-специфічних компонентів мов різних народів стали об'єктом широкого обговорення в сучасній науці. Усе це дало змогу розглядати мову як феномен культури, а лексику – як засіб передачі національно-культурної інформації. Одним із головних об'єктів мовознавчих досліджень в останні десятиліття стали реалії, які є центральною сполучуваною ланкою між мовою та культурою.

У різний час дослідженням реалій та способів їх відтворення займалися такі видатні вітчизняні та зарубіжні вчені, як О. Бурбак, М. Вайсбурд, Є. Верещагін, В. Виноградов, С. Влахов, Н. Гуренко, Л. Жукова, Р. Зорівчак, Г. Карпенко, В. Коптілов, В. Костомаров, О. Кундзіч, О. Павлова, І. Плоткіна, Б. Репін, Л. Соколов, О. Суперанська, Г. Томахін, А. Федоров, С. Флорін, Ю. Чалая, О. Чередниченко, Г. Чернов, Г. Шатков та інші.

Мета статті – проаналізувати стан дослідження реалій у наукових працях із перекладу та систематизувати відомі шляхи їх перекладу.

Перший системний опис реалії було здійснено засновниками лінгвокраїнознавства, розділу лінгводидактики, спрямованого на вивчення мови в тісному взаємозв'язку з культурою народу – носія цієї мови. Аналіз реалій у лінгвокраїнознавстві базується на кумулятивній функції мови, пов'язаній із відображенням, фіксацією і збереженням у мовних одиницях інформації про вивчену людиною дійсність. Вони наділені додатковими відомостями та асоціаціями, що пов'язані з національною історією і культурою, проте всі носії відповідної мови розуміють їх [4].

У німецькій лексикографії термін «реалія» з'явився лише в 70-х рр. ХХ століття, де визначався як 1) реальні предмети, факти; знання; раніше в природничо-наукових дисциплінах; 2) слова, що називають предмети і явища, специфічні для окремих країн і культурних кіл [13, с. 643]. Таким чином, маємо подвійне розуміння: 1) реалії-предмети як поняття і явища культури одного народу, що не мають відповідників у культурі іншого

народу; 2) реалії-слова – мовні одиниці, що використовуються на позначення таких предметів, понять і явищ.

У перекладознавчих працях на пострадянському просторі лексема «реалія» як термін поширилася в 40-х роках та був уперше вжитий А. Федоровим у праці «Про художній переклад» (1941), але не на позначення лексеми, а національно-специфічного об'єкта. Як зазначав видатний лінгвіст ХХ ст., саме реалії «як національно-специфічні елементи міжмовної та міжкультурної комунікації викликають найбільші труднощі в процесі перекладу, проте від них залежить відповідь на питання про перекладність». У подальших працях дослідник, який чимало зробив для вивчення реалій, їх класифікації та способу відтворення їх значення при перекладі, продовжував використовувати термін «реалія» з незначними його корективами. У своїй відомій праці «Основи загальної теорії перекладу» (1983) він формулює дефініцію реалії, що на нашу думку, є досить вдалою: «слова, що позначають національно-специфічні реалії суспільного життя і матеріального побуту» [11].

В українському перекладознавстві термін «реалія» вперше вжив О. Кундзіч у праці «Перекладацька мисль і перекладацький недомисел», наголошуючи при цьому на неперекладності реалій. Науковець схильний вважати народні пісні аналогічними реаліями певного народу, що, як правило, не перекладаються [8].

Наукові дослідження працьукраїнських дослідників дозволяють стверджувати, що у вітчизняній лінгвістичній науці під «реалією» розуміють:

1) назви предметів та явищ матеріальної і духовної культури певного народу, які зберігаються при перекладі в незмінній формі (С. Ковганюк);

2) слова, що позначають предмети та явища, невідомі мові перекладу (В. Коптілов);

3) слова, що означають національно-специфічні реалії суспільного життя і матеріального побуту чи національні слова і звороти, що не мають еквівалентів у побуті, а отже, і в мовах інших народів, та традиційно закріплені за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови сприймача (Р. Зорівчак);

4) варіативну категорію, пов'язану з процесом переважно бінарного зіставлення мов на лексичному та фразеологічному рівнях (Р. Зорівчак);

5) моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких містить (у плані бінарного зіставлення мов) етнокультурний компонент, не притаманний мові-рецепієнту; національно-специфічні одиниці, що становлять частину безеквівалентної лексики, мають етнічне забарвлення, позначають специфічні для культури певного народу явища і предмети та не мають відповідників у мовах інших народів (Г. Карпенко);

6) слова, що відбивають реалії життя інших народів (Т. Кияк).

Розглядаючи принципи відтворення реалій в процесі перекладу, способи і прийоми їх передачі залежно від жанрово-стилістичної специфіки тексту, зарубіжні дослідники приділяють особливу увагу аналізу недоліків і типових помилок, пов'язаних із поданням національно конотованих лексичних одиниць у перекладних словниках, до яких відносять: 1) тлумачення, що не містить суттєвих ознак поняття; 2) тлумачення, подане без диференційних ознак поняття, що відрізняють його від інших; 3) рідковживані еквіваленти-алієнізми зафіксовані без тлумачення; 4) наведені тлумачення, коли перекладні еквіваленти відсутні [2].

На думку В. Беркова, опис національно маркованої одиниці мови має складатися з опису реалії та її функції та подекуди символічного значення. Автор підкреслює, що в сучасних словниках останньому параметру приділяється вкрай недостатньо уваги.

Переклад реалій – багатогранний процес, оскільки під час перекладу ми маємо змогу вивчити історію, культуру, традиції, звичаї, менталітет і спосіб життя того народу, у мові якого існує та чи інша реалія.

Вищезазначене засвідчує, на думку О. Чередниченко, важливість культурної компетенції, бо чим вищий ступінь білінгвізму перекладача, тим вищим є його ступінь бікультурності, що, у свою чергу, дозволяє правильно зрозуміти факти іншомовної культури, девербалізувати та подати у новій словесній оболонці, пристосувавши їх до норм

вторинного семіотичного коду [12]. Крім того, вибір прийому передачі реалії залежить від характеру самої реалії, її місця в лексичних системах, словотворчих можливостей, літературних та мовних традицій мови оригіналу та мови перекладу; значущості реалії у контексті, яка визначається за допомогою таких критеріїв: чи зосереджена увага на цій реалії, чи вона яскраво виражена або є непомітною деталлю в тексті оригіналу. Вирішальну роль тут відіграє походження – «своя» це реалія чи «чужа». Остання, зазвичай, вже виділяється з тексту, а стосовно змісту вимагає осмислення. Автор оригіналу має віднайти засоби, які дадуть змогу максимально повніше та конкретніше розкрити значення того слова, що позначає чуже для читача поняття.

Зважаючи на погляди Л. Бархударова, В. Виноградова, С. Влахова, В. Комісарова, Т. Левицької, Я. Рецкера, Г. Томахіна, А. Федорова, А. Фітерман, С. Флоріна, А. Швейцера, виділяємо такі прийоми перекладу реалій: транслітерація, транскрипція, калькування, описовий переклад, наближений переклад та трансформаційний переклад.

При транслітерації передається засобами мови перекладу графічна форма слова мови оригіналу, а при транскрипції – його звукова форма. Ці способи застосовуються при передачі іншомовних власних імен, географічних найменувань, назв різноманітних компаній, фірм, пароплавів, газет, журналів і т.д. (наприклад: Бенк оф Америка, Дженералмоторс). На сучасному етапі прийоми транслітерації й транскрипції при перекладі художньої літератури використовуються набагато рідше, ніж колись. Це цілком обґрунтовано – передача звукового або буквенного вигляду іншомовної лексичної одиниці не розкриває її значення, і тому подібні слова читачеві, який не знає іноземної мови, без відповідних пояснень залишаються незрозумілими [1].

Під калькуванням розуміють передачу іншомовних реалій за допомогою заміни їхніх складових частин (морфем або слів) їх прямими лексичними відповідниками в мові перекладу [1; 9; 10].

Описовий («роз'яснювальний») переклад полягає в з'ясуванні значення лексичної одиниці мови оригіналу за допомогою розгорнутих словосполучень, що розкривають істотні ознаки позначуваного певною лексичною одиницею явища (наприклад: landslide – перемога на виборах із більшою перевагою голосів) [1; 6]. Цей спосіб вважається досить громіздким і неекономічним.

Часто перекладачі вдаються до сполучення двох прийомів – транскрипції, або калькування, та описового перекладу, подаючи останній у виносці або в коментарі. Застосування такого способу дає змогу поєднати стислість й економічність засобів вираження, властиві транскрипції, з розкриттям семантики лексичної одиниці, що досягається через описовий переклад.

Наближений (приблизний) переклад полягає в пошуку найближчого за значенням відповідника в мові перекладу для лексичної одиниці мови оригіналу, за умови відсутності точних відповідників. Подібні приблизні еквіваленти лексичних одиниць можна назвати «аналогами» [1; 3]. Застосовуючи в процесі перекладу «аналоги», потрібно пам'ятати, що в деяких випадках вони можуть створювати не цілком правильне уявлення про характер позначуваного ними предмета або явища.

Іншим засобом вираження реалій є трансформаційний переклад, при якому перекладачеві доводиться вдаватися до перебудови синтаксичної структури речення, до лексичних заміन із повною зміною значення вихідного слова, тобто до того, що називається лексико-граматичними перекладацькими трансформаціями. Наприклад: glimpse – уживається у виразах to have, to catch a glimpse of smth., що дає змогу застосувати в перекладі дієслово й тим самим використати синтаксичну перебудову речення [1].

Варто додати, що В. Виноградов й А. Федоров виділяють ще один спосіб – гіпонімічний (від англійського слова «hyponymy», складеного з грецьких коренів), для якого характерним є встановлення відношення еквівалентності між словом оригіналу, що передає видове поняття – реалію, і словом у мові перекладу, що називає відповідне родове поняття. Наприклад: нопаль (вид кактуса) – кактус, кебраго (вид дерева) – дерево [5; 11].

Перекладознавча теорія реалії, розроблена болгарськими дослідниками (С. Влахов і С. Флорін), носить інтегративний характер, оскільки включає елементи лінгвістичного, філологічного, літературознавчого і культурологічного підходів. Проблеми реалії вирішуються авторами на основі зіставного аналізу тексту оригіналу і перекладу в зв'язку з категорією національного колориту. Так, науковці подають два прийоми передачі реалії: транскрипція й переклад [6].

Зауважимо, що твердження, нібито реалії перекладаються, – неточне. Перекласти – це значить віднайти відповідник у цільовій мові, що є неможливим, бо в етнокультурі, матеріальній чи духовній, в історії носіїв такої мови немає співвідносного об'єкта, поняття чи явища. У випадку реалій доречно говорити не про переклад у буквальному розумінні, а лише про віднайдення семантико-стилістичного відповідника або про трансляційне перейменування реалій.

На основі зіставлення англомовних перекладів української прози з їхніми оригіналами українська дослідниця Р. Зорівчак визначила такі способи трансляційного перейменування реалій: транскрипцію, гіперонімічне перейменування, дескриптивну перифразу, комбіновану реномінацію, калькування, міжмовну транспозицію на конотативному рівні, метод уподібнення, контекстуальне тлумачення реалій [7].

Транскрипцію та транслітерацію авторка визначає так само, як і названі вище дослідники (Л. Бархударов, В. Виноградов, В. Комісаров, Я. Рецкер).

Гіперонімічне перейменування дослідниця трактує як вид перекладу реалій, пов'язаний із засадними поняттями лексичних трансформацій, категоризацією денотата, визнанням ізоморфізму частини й цілого, генералізацією. Усе це належить до мовних універсалій. Можливість такого виду трансляційного перейменування, такої деконкретизації пов'язана з наявністю міжмовних гіпонімів, які, у свою чергу, зумовлені гіпонімією як мовною універсалією. При гіперонімічному перейменуванні відбувається дереалізація реалій, тому що часто конкретне поняття передається лексемою надзвичайно широкої, розпливчатої референції. При такому виді перекладу стилістична роль реалій незначна. Проте спосіб має певні позитивні риси. Якщо інші способи відтворення реалій часто надмірно актуалізують текст, бо вносять в нього щось нове, що приковує до себе увагу, то гіперонімічне перейменування належить до нейтральних методів. Оскільки перекладні тексти як поле різноманітної мовної та лінгвокультурної інтерференції часто надзвичайно актуалізовані незалежно від суб'єктивних намірів перекладача й автора, такий метод може виявитися корисним.

Дескриптивну перифразу коротко схарактеризувати можна як описовий зворот, за допомогою якого явище, предмет, особа, реалія називаються не прямо, а описово, через характерні їхні риси. Оскільки дескриптивні перифрази майже ніколи повністю не відтворюють семантики оригіналу для іноземного читача, перекладач, застосовуючи дескриптивний метод, не повинен втрачати почуття міри, щоб у погоні за правдою деталі не розминутися з художньою правдою цілого.

На думку Р. Зорівчак, комбінована реномінація, що найчастіше є транскрипцією з описовою перифразою, є досить ефективним, хоча й багатослівним, способом максимальної передачі семантики реалій, пов'язаним із лінійним розширенням тексту.

Особливим видом запозичення науковець вважає калькування, спосіб під час застосування якого структурно-семантичні моделі мови-джерела відтворюються поетапно матеріальними засобами мови-сприймача. Такий шлях відтворення реалії своєрідно відображає суть перекладу як процесу біполярного: адже мета перекладу – перетворити цільовою мовою оригінальний текст. Цей метод, що передбачає відтворення внутрішньої форми слова, а разом із нею – структури образного переносу значень, активізує словотворчі засоби, дає поштовх до утворення семантично містких неологізмів [7].

Інколи в тексті художнього твору реалія майже повністю втрачає денотативне значення і функціонує лише в конотативному плані із затемненням локальної характеристики. У таких випадках доречно застосовувати міжмовну конотативну транспозицію (транспозицію на

конотативному рівні), замінюючи українську реалію реалією англомовного світу з іншим денотативним, але рівнозначним конотативним значенням.

Суть методу уподібнення полягає у відтворенні семантико-стилістичних функцій реалії мови-джерела іншомовним аналогом – реалією мови-сприймача. При методі уподібнення виникає небезпека штучного перенесення читача в рідне середовище, а тому цей метод не завжди бажаний з погляду стилістичного й національно-культурного забарвлення.

Існує ще один вид віднайдення семантико-стилістичних відповідників реалій – контекстуальне тлумачення реалій. Такий вид відтворення семантико-стилістичних функцій реалій нерозривно пов'язаний із цілісністю художнього тексту і полягає в роз'ясненні суті реалії у найближчому контексті.

На підставі розглянутого можна стверджувати, що реалії щораз ставлять перекладача перед проблемою вибору того або іншого способу їхньої передачі, який залежить від таких передумов, як: характер тексту; значущість реалії в контексті; тип реалії; її місце в лексичних системах мови перекладу і мови оригіналу; літературні традиції мови; читачі перекладу. Труднощі перекладу реалій пов'язані зі ступенем їх поширеності і частотності вживання в мові оригіналу. Зрозумілість нестандартної лексики навіть для носіїв мови оригіналу залежить від ступеня їхнього вжитку і сфери використання. Проблема складності у перекладі вирішується за допомогою комунікативної ситуації та достатнього запасу фонових знань, які мають бути обов'язково наявні у свідомості учасників комунікації і значною мірою визначають зміст висловлювання. Перекладачеві при роботі з реаліями необхідно знати культуру соціуму, в якому функціонує та чи інша реалія, і вміти враховувати специфіку перекладу відносно його цілей, реципієнтів і основної ідеї журналу чи газети, зі шпальт яких береться оригінальний текст, адже професійну компетенцію перекладача складають не тільки теоретичне та практичне володіння мовою, а й низка екстралінгвістичних чинників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. Берков В. П. Современные германские языки / В. П. Берков. – М. : АСТ, Астрель, 2001. – 336 с.
3. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1980. – 320 с.
4. Верещагин Е. М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1983. – 269 с.
5. Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы / В. С. Виноградов. – М. : Издательство Московского университета, 1978. – 172 с.
6. Влахов С. Непереводимое в переводе: Реалии / С. Влахов // Мастерство перевода : сб. / гл. ред. К. Чуковский. – 1969. – №6. – С. 432–456.
7. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вид-во при Львів. держ. ун-ті, 1989. – 215 с.
8. Кундзіч О. Перекладацька мисль і перекладацький недомисел / О. Кундзіч // Вітчизна. – 1955. – №1. – С. 138–164.
9. Левицкая Т. Р. Проблемы перевода / Т. Р. Левицкая, А. М. Фитерман. – М. : Международные отношения, 1976. – 205 с.
10. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – М.: Международные отношения, 1974. – 216 с.
11. Федоров А. В. Введение в теорию перевода / А. В. Федоров. – М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1958. – 336 с.
12. Чередниченко О. І. Про мову і переклад / О. І. Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.
13. Käfner, R. Großes Fremdwörterbuch / R. Käfner. – Leipzig : Bibliogr. Institut, 1997. – 824 p.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2017 р.